

УДК 37.015.31:17.035.3:81-028.31:82:373.3.011.3-057.874

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-4.21>

Ольга ХОМА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти,
Мукачівський державний університет
olgahoma17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0778-1431

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБОМ ТЕКСТУ

Анотація. Мета статті полягає у розкритті особливостей роботи над текстом на уроках української мови, спрямованої на формування національно-мовленнєвої особистості молодшого школяра. **Методологія дослідження** базується на розумінні мови як засобу комунікації, єдності дидактичних та лінгводидактичних принципів навчання в умовах компетентнісного підходу. Компетентність передбачає комбінацію знань, умінь і навичок, досвіду й цінностей. **Наукова новизна** полягає у визначенні специфіки формування національно-мовленнєвої особистості молодшого школяра засобом тексту за Концепцією «Нова українська школа». Вказано, що сучасна початкова освіта змінила свої пріоритети у навчанні, вихованні учнів. Наскрізне виховання стало складовою частиною освітнього процесу. Учителю початкової школи слід побудувати роботу таким чином, щоб мовний, змістовий, художній аналізи тексту склали єдине ціле, що забезпечить текстоцентричний підхід у навчанні мови й читання. Автором розкрито сучасні позитивні тенденції у розвитку початкової освіти з означеного питання. З-поміж них названо такі: наскрізне виховання школярів, виокремлення громадянської та історичної освітньої галузі; організація класів з інклюзивним навчанням, що дає позитивні імпульси у вихованні в молодших школярів толерантності, поваги до дітей з особливими освітніми потребами; оволодіння учителями сучасних методів і прийомів навчання. Автором текст розглядається з погляду лінгводидактичної значущості, його впливу на читача з метою формування національно-мовленнєвої особистості. Вказано на добірку, вимоги та критерії до змісту тексту. З-поміж критеріїв такі: країнознавчий, мовний, едукативний, доступний для вікової категорії учнів. **Висновки.** Текст є не тільки мовною, мовленнєвою одиницею чи зв'язним висловлюванням для читання, а й певним «кодом» у розумінні суспільних процесів, явищ навколишнього світу, вчинків людей, дітей. Він є засобом соціалізації особистості, «входження» її у реальний світ.

Ключові слова: Концепція Нової української школи, українська мова та читання, національно-мовленнєва особистість, виховання, текст.

Olga KHOMA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Methodics of Primary Education,
Mukachevo State University
olgahoma17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0778-1431

FORMATION OF THE NATIONAL-SPEECH PERSONALITY OF A PRIMARY SCHOOL STUDENT BY USING TEXT

Abstract. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of text work in Ukrainian language lessons with the aim of forming the national-speech identity of primary school student. **The research methodology** is based on the understanding of language as a means of communication, the unity of didactic and linguistic-didactic principles of learning in the conditions of the competence approach. Competence involves a combination of knowledge, abilities and skills, experience and values. **The scientific novelty** consists in determining the specifics of the formation of the national-speech personality of a primary school student by means of a text according to the Concept of the New Ukrainian School. It is indicated that modern primary education has changed its priorities in teaching and educating students. Comprehensive education has become an integral part of the educational process. The primary school teacher should organize the classwork in such a way that language, content, and artistic analyses of the text form a single unit, that will ensure a text-centric approach in teaching language and reading. The author revealed the current positive trends in the development of primary education on the specified issue. Among them, the following are named: thorough education of schoolchildren, separation of civic and historical educational branches; the organization of classes with

inclusive education, which gives positive results in the upbringing of young school students in terms of tolerance, respect for children with special educational needs; mastering of modern teaching methods and techniques by teachers. The author examines the text from the point of view of linguistic didactic significance, its influence on the reader with the aim of forming a national-speech personality. The selection, requirements and criteria for the content of the text are indicated. Among the criteria are the following: country studies, language, educational, availability for the age category of students. Conclusions. The text is not only a language, speech unit or a coherent statement for reading, but also a certain "code" in understanding social processes, phenomena of the surrounding world, actions of people, children. It is a means of socialization of the personality, its "entry" into the real world.

Key words: *The Concept of the New Ukrainian School, Ukrainian language and reading, national-speech personality, upbringing, text.*

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава відстоює свою незалежність у боротьбі з агресором мужністю та героїзмом захисників і захисниць. Філософія сучасної освіти спрямована на формування в учнів нового погляду щодо цінностей людського буття. Демократичні та загальнолюдські якості є у пріоритеті громадянина України, що передаються молодому поколінню різними засобами, особливо словом та власним прикладом. У Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (від 13.12.2022 року) у статті 4 сформульовано основні завдання, що стоять перед вітчизняними інституціями з питання формування у громадян, у тому числі дітей й учнів, української національної та громадянської ідентичності, з-поміж яких: активна громадянська позиція на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності... (стаття 4, п. 2.1) [4].

Значну роль у цьому процесі в початковій школі займають уроки української мови та читання, на яких закладаються основи національно-патріотичного виховання різними засобами, зокрема й засобом тексту. Текст є не тільки мовною, мовленнєвою одиницею чи зв'язним висловлюванням для читання, а й певним «кодом» у розумінні суспільних процесів, явищ навколишнього світу, вчинків людей, дітей. Він є засобом соціалізації особистості, «входження» її у реальний світ. Учителю початкової школи слід побудувати роботу таким чином, щоб мовний, змістовий, художній аналізи тексту складали єдине ціле. Мова йде про текстоцентричний підхід у навчанні мови й читання.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблемі навчання, виховання молодших школярів присвячено низку досліджень учених, учителів-практиків. Відтак, Г. Шевчук визначено

сутність, складники національно-патріотичного виховання української молоді в умовах воєнного стану. Дослідниця доходить висновку, що національна ідентичність, свідомо громадянська позиція, відповідальність за долю своєї країни – це те, що формується в процесі національно-патріотичного виховання через мову, історію, цінності й традиції [8, с. 634].

Ми акцентуємо увагу саме на мові як духовній основі української нації. Л. Галаєвська сконцентрувала свої наукові погляди саме на текстоцентричному підході у формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів, взявши за основу аналіз підручника з української мови. Учена вказує на ефективність тексту, оскільки вивчення мовних одиниць здійснюється на основі його аналізу в єдності змісту та форми, що дає змогу тісніше поєднати засвоєння лінгвістичних знань із формуванням мовленнєвих умінь і навичок, розв'язанням різного роду завдань виховання й розвитку учнів, а також мотиваційного забезпечення навчального процесу [2, с. 72].

Сучасні підходи до навчання української мови та читання у початковій школі знайшли своє відображення у наукових працях Н. Васильківської, М. Вашуленка, О. Вашуленко, К. Пономарьової, О. Прищепи та інших. В основі їх дослідження – навчання української мови та читання в умовах компетентної освіти.

Мета статті – розкрити особливості роботи над текстом на уроках української мови з метою формування національно-мовленнєвої особистості молодшого школяра. Методологія дослідження базується на розумінні мови як засобу комунікації, єдності дидактичних та лінгводидактичних принципів навчання в умовах компетентного підходу.

Виклад основного матеріалу. Початкові класи працюють за Концепцією «Нова українська школа», що повністю змінила підходи

до оволодіння рідною мовою. Власний досвід роботи у закладі вищої освіти (ЗВО) як викладача та керівника окремих видів педагогічних практик від ЗВО дає можливість стверджувати, що компетентнісний підхід удосконалив освітню парадигму у навчанні, вихованні та розвитку молодших школярів. Окремі загальні позитивні тенденції:

1. Виховання не є відокремленою одиницею у формуванні особистості школяра. Компетентнісний підхід передбачає розвиток в учнів ключових та предметних компетентностей у процесі вивчення предметів відповідно до освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти. Термін «компетентність» за Законом України «Про освіту» означає динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Розділ 1, ст.1, п.15) [3]. Таким чином, мова йде, окрім визначених категорій, про наскрізне виховання школярів. У Пораднику для вчителя нової української школи [7, с. 19] акцентується увага на формуванні в учнів загальнолюдських цінностей, наголошується на орієнтирах, зокрема: виховання не зводиться до проведення виховних занять, у плануванні діяльності враховують індивідуальні нахили і здібності кожної дитини, залучаються до співпраці психологи, соціальні педагоги, батьки та інші.

2. Освітні галузі Державного стандарту початкової освіти змінили свою сутність й відповідно змістові лінії. Виділено громадянську та історичну освітню галузь, сформульовано вимоги до обов'язкових результатів здобувачів освіти з цієї галузі [1]. На наш погляд, одержані компетенції стають науковим підґрунтям для розуміння молодшими школярами фактів історії та історичних осіб, власної ідентичності та цінностей полікультурного суспільства. Виховання молодшого школяра набуває конкретного змісту, цілеспрямованого, що дає можливість провести роботу над текстом на уроках української мови з погляду його значущості.

3. Створення класів з інклюзивним навчанням, за нашим спостереженням, дало позитивні імпульси у вихованні в молодших школярів толерантності, поваги до дітей з особливими освітніми потребами. Діяльність (урочна й

позаурочна) учнів ґрунтується на основі співпраці, взаємодопомоги; вони стають рівноправними учасниками освітнього процесу.

4. Учитель початкової школи оволодів сучасними методами й прийомами навчання. Уроки української мови та читання насичені інтерактивними, проектними технологіями, методами формування критичного мислення. Навчальна робота учнів у групах на засадах педагогіки партнерства формує у них уміння досліджувати, порівнювати, узагальнювати мовні явища.

Безперечно, що сьогодні у системі початкової освіти є ще невирішені проблеми (наприклад, навчальні посібники для учнів, повне забезпечення ресурсних кімнат), проте науковці, учителі, громадськість працює над цим, не дивлячись на складний час у державі.

Стає зрозумілим, що для формування національно-мовленнєвої особистості молодшого школяра засобом тексту створено наукову основу, що передбачає розуміння термінології, взаємозв'язків у суспільстві та ролі людини у ньому. У педагогічній, мовознавчій літературі розглядають текст з різних позицій: текст, як: мовна одиниця, лінгводидактична, одиниця спілкування, одиниця культури. Ми розглядаємо текст з погляду лінгводидактичної значущості, його впливу на читача з метою формування національно-мовленнєвої особистості.

Типовими освітніми програмами за ред. О. Савченко та за ред. Р.Шияна визначено систему формування текстотворчих умінь в учнів 1–4 класів [6]. Передбачено вивчення поняття про текст, його будову, типи текстів – текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування, текст-есе, медіатекст, деякі тексти ділового мовлення. Проте ми звернемо увагу не на методику їх вивчення (це окреме питання для дослідження), а на дидактичні можливості тексту. Цьому сприяють вправи з розвитку зв'язного мовлення на текстовому рівні. У їх добірці ми дотримуємося дидактичних принципів: від простого до складного, послідовності, мотиваційного забезпечення, зв'язку із життям; лінгводидактичних – естетичності, комунікативності, вивчення мови на основі аналізу чи порівняння тексту, взаємозв'язку уроків читання й української мови на основі інтеграції чи міжпредметних асоціацій, виховуючого спрямування змісту.

Досвід роботи у закладі вищої освіти та співпраця із учителями початкової школи й

асистентами вчителя дали можливість рекомендувати окремі види завдань до текстових вправ.

Види текстових вправ: коментоване письмо, навчальні диктанти (попереджувальні, пояснювальні, вільні, самодиктанти), вправи із підручника «Українська мова та читання» та інші. У першу чергу, слід звернути увагу на добірку та вимоги до змісту тексту, а саме: відповідати темі та завданням уроку, віковим особливостям дітей, забезпечити наявність орфограм та пунктограм відповідно до Програми, змістового його наповнення. У цьому дотримуємося критеріїв відбору тексту, що запропоновані Г. Лещенко [5]:

– країнознавчий (соціальної і хронологічної гомогенності, соціологічної компетентності, культурної репрезентативності), тобто наповненість тексту відомостями про злободенні проблеми екології природи і людини, тематична і жанрова їх різноманітність, достовірність поданої інформації;

– лінгвістичний або мовний. ...Текст має бути насиченим комунікативно-значущою лексикою відповідної тематичної групи для збагачення словникового запасу дітей, мовними явищами, які вивчаються на уроці, для лінгвістичного аналізу;

– едукаційний (виховний). Найкращі зразки художніх творів не можуть не зворушити дитячого серця своїми чистими помислами, любов'ю до всього живого, почуттям милосердя, докором людям за їх жорстокість і бездуховність;

– комунікативний (можливість формування комунікативних умінь на базі дібраних текстів). Добір «предметних» текстів, зміст яких базується на ситуаціях, що входять до предметно-тематичних галузей з відносно чітко окресленими межами – науково-технічні і художні тексти, казки, легенди, публіцистичні замітки тощо;

– доступності тексту для певного віку (За Г. Лещенко).

Методика роботи над окремими вправами, наприклад, текстовими диктантами. Попереджувальний диктант передбачає: читання тексту вчителем, пояснення лексичного значення нових слів, з'ясування написання слів з орфограмами, написання тексту, перевірку, додаткову роботу над ним. Пояснювальний диктант проводиться за такою ж методикою, проте більша увага звер-

тається на пояснення орфограм чи пунктограм після його написання. Вільний диктант проводиться за методикою роботи над детальними переказами, відмінності полягають у тому, що текст читається повністю, а потім за абзацами. Це підготовча вправа для написання переказу. Самодиктант здійснюється за таким алгоритмом: після мовного аналізу текст вивчається напам'ять й записується з пам'яті. Це, як правило, віршовані тексти. Покажемо завершальну роботу над текстом.

Текст. Калина (2 клас). Тема уроку. Досліджуємо рід іменника.

За популярністю символ калини не має рівних. Її ім'ям в Україні названо сотні сіл, вона оспівана в піснях.

У народі калина символізує дівочу чистоту, красу, силу життя, людську долю, єдність нації, Батьківщину (посилання на текст: <https://naurok.com.ua/teksti-dlya-diktantiv-ta-spisuvannya-2-klas-nush-296781.html>)

Завдання учням:

1) прочитати текст, визначити головну його думку;

2) пояснити написання підкреслених слів;

3) прочитати текст з дотриманням перелічувальної інтонації;

4) знайти іменники, надписати їх рід. З'ясувати алгоритм визначення роду.

Додаткові завдання:

1) доповнити розповідь про калину (Що ти знаєш про калину з уроку читання?);

2) пригадати, яку пісню співали українці про калину на початку війни 2022 року й стала відомою на весь світ? (слухання пісні «Ой, у лузі червона калина»);

3) створити асоціативний куш до слова «калина».

Учитель має можливість розповісти учням про історію написання цієї пісні й патріотичні мотиви українців під час її виконання.

Підкреслимо, що сучасні підручники «Українська мова та читання» різних авторів насичені текстами про мову, її значення у житті людини, міста України, історичні пам'ятки, репродукціями картин українських художників, творами про життя дітей, їх вчинків. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання», 2 клас (автор К.Пономарьова, 1 частина, с.40) учнів супроводжують Гаджик, Родзинка із завданнями. У вправі 4 пропонується завдання:

Родзинка знайшла в інтернеті цікаву інформацію про незвичні вітрильники. Прочитай її.

На Волині проживає умілий майстер Володимир Ящук. Він виготовляє вітрильники у скляних пляшках. Для цього використовує дуже різні матеріали. Навіть пелюстки квітів і павутину.

Завдання: Візьми в однокласників інтерв'ю – постав такі запитання. 1. Що тебе здивувало в повідомленні Родзинки? 2. Як думаєш, якого розміру ці вітрильники? 3. Де живе незвичайний майстер? Як його звати?

Учні дізнаються про умільців, які славляться своїм виробом. Учителю має можливість поставити запитання: яких умільців нашого міста (села) ти знаєш. Доречно, доповнити їх розповідь справами відомих людей, узагальнивши, що український народ винахідливий, працьовитий.

Друга частина підручника (автор О. Савченко) насичена художніми текстами різних

жанрів (оповідання, казки, поетичні твори та інші), медіатекстами («медіавіконця»). Це дає можливість формувати в учнів патріотичні почуття, відчуття краси рідної мови, виховувати загальнолюдські цінності. Важливо учителю на уроках української мови та читання спрямувати так свою роботу, щоб кожен із текстів носив мовно-мовленнєве виховне значення.

Висновки. Отже, розглянуто сучасні підходи до роботи над текстом на уроці української мови з метою формування національно-мовленнєвої особистості. Указано на новий підхід у навчанні молодших школярів, що передбачає наскрізне виховання. Наведено приклад роботи над текстом на уроці української мови.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у визначенні методичних орієнтирів щодо вимог до сучасного уроку української мови та читання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
2. Галаєвська Л.В. Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок учнів та його реалізація в підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. № 19. С. 68–79.
3. Закон України. Про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
5. Лещенко Г. Особливості роботи з текстом на уроках української мови за компетентнісним підходом. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2016. № 1(1). С. 79–85.
6. Навчальні програми для 1-4 класів. Програми Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
7. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
8. Шевчук Г. Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології*. № 5 (19). 2023. С. 630–635.

REFERENCES:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity (2018). [State Standard of Primary Education]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text/> [in Ukrainian].
2. Halaievska, L. (2017). Tekstotsentrychnyi pidkhid do formuvannia movlennievyykh umin i navychok uchniv ta yoho realizatsiia v pidruchnyku ukrainskoi movy. [Text-centered approach to the formation of pupil's speech skills and its realization in the ukrainian language textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of a modern textbook*, 2017. № 19, pp. 68–79 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy. Pro osvitu [Law of Ukraine “On Education”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [Law of Ukraine “On the main principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity”]. 13.12.2022. № 2834-IX. [in Ukrainian]
5. Leshchenko, H.P. (2016). Osoblyvosti roboty z tekstom na urokakh ukrainskoi movy za kompetentnisnym pidkhodom. [Peculiarities of Work with a Text on the Lessons of Ukrainian Language in Conditions of Implementation of the Competence-Based Approach]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedagogichni nauky. – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Pedagogical sciences*. № 1(1), pp. 79–85 [in Ukrainian].

6. Navchalni prohramy dlia 1–4 klasiv. Prohramy Novoi ukrainskoi shkoly [Educational programs for grades 1-4. Programs of the New Ukrainian School]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>. [in Ukrainian]

7. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelian (2019). [New Ukrainian school: a teacher's guide] / za zah. red. N. M. Bibik. K. : Litera LTD, 208 p. [in Ukrainian].

8. Shevchuk, H.Y. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia molodi v umovakh viiny. [National-patriotic education of the youth during wartime]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies*. № 5 (19), pp. 630–635 [in Ukrainian].